



Khawarij

En historisk och teologisk genomgång av rörelsen och dess undergrupper, ur sunnitisk islams perspektiv

Inledning

Khawarij (arabiska: الخوارج, al-Khawarij, "de som drog ut/lämnade", singular khariji) är samlingsnamnet på en av islams äldsta avvikande riktningar, vars ursprung går tillbaka till den första stora splittringen inom den muslimska gemenskapen (al-Fitna al-Kubra) under 600-talet.[37][41] Namnet syftar på att gruppens första anhängare "drog ut" ur kalifen Ali ibn Abi Talibs armé i protest mot hans beslut att gå med på skiljedom (tahkim) i konflikten med Mu'awiya ibn Abi Sufyan.[41][55]

Inom sunnitisk islam (Ahl al-Sunna wal-Jama'a) intar Khawarij en särställning bland de klassiska avvikande grupperna: medan andra grupper, såsom Mu'tazila eller Murji'a, i första hand betraktas som teologiska innovationer (bid'a), förknippas Khawarij dessutom historiskt med väpnat uppror, urskillningslös exkommunikation (takfir) av andra muslimer och, i flera fall, massakrer på civila – vilket gör dem till det historiska exempel som oftast åberopas av sunnitiska lärda när moderna våldsbejakande extremiströrelser ska sättas i ett teologiskt sammanhang.[39][40][44]

Likt Mu'tazila var Khawarij aldrig en enhetlig organisation, utan splittrades snabbt i ett stort antal undergrupper (firaq) med varierande grad av extremism – från de mycket militanta Azariqa till de betydligt mer moderata Ibadiyya, vilka är den enda grenen som överlevt fram till våra dagar.[45][51] Denna artikel behandlar först Khawarijs historiska uppkomst och centrala läror, därefter den sunnitiska kritiken mot dessa läror, och avslutas med en genomgång av rörelsens viktigaste undergrupper.

Historisk bakgrund: Siffin, skiljedomen och Nahrawan

År 657 (37 H) drabbade kalifen Ali ibn Abi Talibs styrkor samman med Mu'awiya ibn Abi Sufyans i slaget vid Siffin. När Mu'awiyas trupper stod inför ett nära nederlag föreslog de skiljedom (tahkim) mellan parterna, ett förslag som Ali accepterade.[40][41] En grupp inom Alis egen armé – främst koranreciterare (qurra') – motsatte sig dock skarpt detta beslut. De menade att Ali genom att överlåta avgörandet till människor istället för till striden (som de ansåg vara "Guds dom") hade brutit mot Koranens påbud att "domen tillhör endast Gud" (Koranen 6:57), och att han därigenom själv hade hamnat i synd.[37][40]

Denna grupp – ca 12 000 man enligt vissa källor – lämnade Alis armé och slog läger i Harura nära Kufa, varför de i tidiga källor även kallas Haruriyya. De antog slagordet "la hukma illa lillah" ("ingen dom utom Guds") och blev kända som al-Muhakkima ("de som tillämpar [endast Guds] dom"), vilket utgör Khawarijs ursprungliga kärna.[46] Då Ali vägrade ångra skiljedomsbeslutet förklarade Muhakkima honom och alla som accepterat skiljedomen som otrogna (takfir), vilket de ansåg motiverade väpnad kamp mot honom.[37][46] Ali besegrade denna grupp i slaget vid Nahrawan år 658, men en överlevande Khariji, Ibn Muljam, mördade Ali år 661 som hämnd för nederlaget – den första politiska mordet i islams historia av en muslim på en av de fyra rättleda kaliferna.[41][55]

Trots nederlaget vid Nahrawan överlevde rörelsen och spreds, särskilt under den andra Fitnan (680–692) då Khawarij-grenar som Azariqa och Najdat under en period kontrollerade stora delar av Irak, Persien och Arabiska halvön.[55] Under 700-talet ledde Khawarij dessutom till stora uppror bland berberna i Nordafrika (det s.k. "Stora berberupproret"), där den Sufri-influerade läran fick stort gensvar bland befolkningsgrupper som upplevde sig orättfärdigt behandlade av det Umayyadiska kalifatet.[45][46]

Khawarijs centrala läror

Synen på de tidiga kaliferna och striderna

Khawarij betraktade Abu Bakrs och Umars kalifat som rättledda, men ansåg att Uthman ibn Affan under sina sista regeringsår avvikit från rättfärdighetens väg och därigenom förtjänat att avsättas eller dödas.[37] På samma sätt ansåg de att Ali begått en allvarlig synd genom att gå med på skiljedomen vid Siffin, vilket enligt deras tolkning innebar att han – och alla som accepterade skiljedomen, inklusive deltagare i slaget vid Jamal och Siffin – hade fallit ur tron.[44][46]

Takfir av storsyndare

Den lära som mer än någon annan definierar Khawarij, och som utgör grunden för den sunnitiska kritiken, är synen på relationen mellan synd och tro. Medan den sunnitiska huvudfåran gör en tydlig åtskillnad mellan "stora synder" (kaba'ir) – vilka är allvarliga men inte i sig upphäver en persons islam – och shirk (avgudadyrkan/uppsättande av medgudar), som ensamt kan göra en person till otrogen (kafir), gjorde Khawarij ingen sådan åtskillnad.[40] Enligt Khawarijs lära är en muslim som begår en allvarlig synd – exempelvis dråp, äktenskapsbrott eller, i deras tidiga tappning, att acceptera mänsklig skiljedom i en konflikt – därigenom automatiskt en otrogen (kafir) som har lämnat islam, oavsett vad personen i övrigt tror i sitt hjärta.[40][43] Denna takfir-praxis gjorde Khawarij, enligt många historiker, till den första organiserade rörelsen i islams historia som systematiskt förklarade andra muslimer som otrogna och därigenom rättfärdigade att döda dem.[39][43]

Imamatläran: en strikt egalitär ledarskapssyn

I motsats till både sunnitisk islams krav på att en kalif/imam ska härstamma från stammen Quraysh, och shiaislams krav på härstamning från Ali och hans ätt, hävdade Khawarij att ledarskapet över muslimerna (imamatet) i princip kunde innehållas av vem som helst – oavsett härkomst, etnicitet eller social status – förutsatt att personen var rättfärdig och kunnig i religionen, och att denne kunde avsättas (och i många Khawarij-grenars syn: dödas) om han avvek från rättfärdigheten.[42][49] Denna radikalt egalitära hållning gav rörelsen stor dragningskraft bland icke-arabiska konvertiter (mawali) och andra grupper som upplevde sig diskriminerade under Umayyaderna.[3][42]

Bokstavstrogen och, enligt kritiker, ytlig tolkning av texterna

Khawarij är enligt sunnitiska källor även kända för en mycket strikt, bokstavlig läsning av Koranens texter, kombinerad med ett ifrågasättande av etablerade lärda auktoritet ('ulama). Sunnitiska kritiker har beskrivit detta som ett ytligt, ovetenskapligt och avskalat förhållningssätt till de islamiska källorna, vilket enligt detta synsätt ligger till grund för deras extrema slutsatser i takfir-frågan.[39]

Den sunnitiska kritiken mot Khawarij

Den sunnitiska traditionen har, alltsedan rörelsens uppkomst, ägnat Khawarij särskild uppmärksamhet i hadithlitteraturen och i den teologiska polemiken, i högre grad än de flesta andra avvikande grupper. Flera centrala punkter kan urskiljas:

- Profetiska varningar: I sunnitisk hadithlitteratur återfinns flera uttalanden som traditionellt tolkats som varningar för Khawarij, däribland beskrivningar av en grupp som "läser Koranen men den går inte längre än deras strupar", som "dödar Islams folk men lämnar avgudadyrkarna", och som beskrivs som "helvetets hundar" (kilab al-nar) – uttalanden som sunnitiska lärda traditionellt tillämpat på Khawarij och liknande grupper.[44]
- Skillnaden mellan kaba'ir och shirk: Som beskrivits i 3.2 har sunnitisk fiqh och aqida noggrant skilt mellan stora synder, som inte i sig upphäver islam, och shirk/uttalad otro, som gör det. Khawarijs sammanblandning av dessa kategorier ses av sunnitiska lärda som den teologiska roten till deras extremism, eftersom den i praktiken gör varje uppfattad synd – oavsett om den begås av en härskare eller en vanlig muslim – till en giltig grund för takfir och väpnat våld.[40][43]
- Lydnad mot makthavare och undvikande av fitna: Den sunnitiska huvudfåran lägger, delvis som en direkt reaktion på Khawarijs historia, stor vikt vid tålmod och undvikande av uppror mot muslimska ledare, även orättfärdiga sådana, så länge dessa inte begår uppenbar och otvetydig otro (kufr bawah) – en hållning som Khawarij, med sin lägre tröskel för takfir och uppror, helt avvisade.[44]
- Bristande kunskap och respekt för lärda: Sunnitiska källor framhåller att Khawarij kännetecknades av att förakta etablerade lärda och religiösa auktoriteter, och att deras tolkningar därför saknade den metodologiska grund (i hadithvetenskap, jurisprudence och tafsir-

tradition) som enligt Ahl al-Sunna krävs för att korrekt förstå och tillämpa de islamiska källorna.[39]

- Modern tillämpning: Sunnitiska institutioner, såsom Egyptens Dar al-Ifta, har dragit explicita paralleller mellan medeltida Khawarij-grupper och moderna våldsbejakande extremistgrupper (t.ex. al-Qaida och IS/Daesh), med hänvisning till samma kombination av extrem takfir, avsaknad av religiös auktoritet, och beredvillighet att döda muslimer och förstöra samhällets stabilitet i religionens namn.[37][44]

Khawarijs undergrupper (al-Firaq)

De klassiska sunnitiska sekt-kataloger – särskilt al-Shahrastanis al-Milal wa al-Nihal och al-Baghdadis al-Farq bayna al-Firaq – räknar upp ett mycket stort antal Khawarij-grenar, varav många var lokala och kortlivade. De viktigaste och mest inflytelserika huvudgrenarna beskrivs nedan.[45][46]

Al-Muhakkima (Haruriyya)

Al-Muhakkima – även kallade Haruriyya efter lägerplatsen Harura – utgör, som beskrivits i avsnitt 2, Khawarijs ursprungliga kärna: de soldater som lämnade Alis armé efter Siffin-skiljedomen, formulerade slagordet “la hukma illa lillah”, och besegrades vid Nahrawan 658.[46] Samtliga senare Khawarij-grenar – inklusive Azariqa, Sufriyya, Najdat, Ajarida och Ibadiyya – räknar sina rötter till de överlevande från denna grupp.[46]

Azariqa

Azariqa, grundad av Nafi’ ibn al-Azraq al-Hanafi (d. ca 65/685) i Basra under den andra Fitnan, var den mest extrema och mest ökända av Khawarijs grenar.[52] Azariqa drev takfir-läran till sin spets: de betraktade inte bara muslimer som accepterade skiljedomen, utan alla muslimer som inte själva var Azariqa-anhängare, som regelrätta avgudadyrkare (mushrikin) – vilket enligt deras lära gjorde det tillåtet att döda dessa personers kvinnor och barn, ta dem som krigsbyte, och förbjöd äktenskap med eller arv från dem.[51][52] Samtidigt ansåg Azariqa, enligt vissa källor, att icke-muslimska “bokens folk” (kristna, judar, zoroastrier) inte fick dödas på samma grund.[48] Azariqas extremism ledde till brytningar med andra Khawarij-grenar, bland annat Najdat, vars ledare Najda ibn Amir bröt med Nafi’ just på grund av dennes överdrifter.[52]

Najdat

Najdat, efter Najda ibn 'Amir al-Hanafi (d. 685), bröt ut som en motreaktion mot Azariqas extremism och ledde 682 ett uppror mot Umayyaderna i regionerna Yamama och Bahrain på Arabiska halvön.[50][57] Najdat intog en mer pragmatisk hållning än Azariqa i flera avseenden: de tillät sina anhängare att dölja sin verkliga övertygelse (taqiyya) i områden där sunniter dominerade, och ansåg – i kontrast till den allmänna Khawarij-linjen – att en muslim som begick en synd inte därigenom automatiskt blev exkommunicerad (kafir), så länge denne i grunden delade Najdats lära.[50]

Sufriyya

Sufriyya (al-Sufriyya), grundad av Abdallah ibn al-Saffar, räknas tillsammans med Ibadiyya som en av de mer moderata Khawarij-grenarna, framför allt på grund av sin obenägenhet att utgjuta blod hos meningsmotståndare i samma utsträckning som Azariqa.[45][47] Sufri-läran fick stor spridning bland berberna i Nordafrika, där den låg till grund för flera långvariga politiska enheter, bland annat Banu Ifran i Tlemcen (dagens Algeriet) och Midraridynastin i Sijilmasa (Marocko), samt utgjorde en av de ideologiska drivkrafterna bakom det Stora berberupproret mot Umayyaderna.[45]

Al-Bayhasiyya

Al-Bayhasiyya, efter Abu Bayhas, var en gren vars läror enligt källorna stod närmare Azariqas radikala linje än Ibadiyyas mer försiktiga hållning, och som Abdallah ibn Ibad (se 5.7) uttryckligen kom i konflikt med.[53] Bayhasiyya ingår i den klassiska uppräknings av Khawarijs huvudgrenar vid sidan av Azariqa, Najdat, Sufriyya, Ajarida och Ibadiyya.[45][56]

Al-Ajarida och dess undergrenar

Al-Ajarida grundades av Abd al-Karim ibn Ajarrad, som enligt vissa källor härstammade från Balkh i östra Iran, och fick stor spridning i just dessa österländska provinser av kalifatet.[58] Ajarida intog generellt en mer moderat hållning än Azariqa, men splittrades i sin tur i ett mycket stort antal lokala undergrenar – heresiografer räknar upp omkring femton sådana grupper, däribland Maymuniyya, Shu'aybiyya, Hamziyya, Khalafiyya och Hazimiyya, vilka skilde sig åt i detaljfrågor rörande exempelvis barns trosstatus, frågan om huruvida utvandring (hijra) från "de otrognas" område var obligatorisk, och i vilken utsträckning egendom

tillhörande meningsmotståndare fick beslagtas som krigsbyte.[46][58] Trots sin inbördes splittring var Ajarida-grenarna som helhet betydligt mindre militanta och mindre spridningsbenägna än Azariqa.[58]

Ibadiyya

Ibadiyya, vars läror främst systematiserades av Jabir ibn Zayd i Basra och som senare förknippats med namnet Abdallah ibn Ibad, representerar den mest moderata grenen av Khawarij – och den enda som överlevt till modern tid, idag företrädesvis i Oman samt i delar av Nordafrika (t.ex. Zanzibar och vissa områden i Algeriet/Tunisien/Libyen).[45][51] Till skillnad från Azariqa betraktade Ibadiyya sina muslimska meningsmotståndare inte som avgudadyrkare (mushrikin) utan som “otrogna genom otacksamhet” (kuffar al-ni’ma) – en betydligt lindrigare kategori som inte motiverade dödande i fredstid, beslag av egendom eller förbud mot äktenskap.[51][53] Ibadiyya ansåg vidare att utvandring (hijra) inte var obligatorisk och att man kunde leva fredligt bland icke-Ibadi-muslimar.[51] Både Jabir ibn Zayd och Abdallah ibn Ibad tog uttryckligen avstånd från Azariqas och Bayhasiyyas våldsbejakande läror, samt – i mindre utsträckning – från Sufriyyas och Najdats ståndpunkter.[51][53] Historiskt etablerade Ibadiyya bland annat den Rustamidiska dynastin i Tahert (dagens Algeriet, 777–909), känd för relativt religiös tolerans och lärdomstradition, innan den erövrades av Fatimiderna.[49]

Det bör noteras att moderna Ibadi-företrädare ofta tar avstånd från beteckningen “Khawarij” för sin egen tradition, och att den akademiska och sunnitiska klassificeringen av Ibadiyya som en “moderat Khawarij-gren” är omtvistad bland Ibadis själva.[46] Ur ett strikt sunnitiskt aqida-perspektiv kvarstår dock vissa av Ibadiyyas historiska kopplingar till de ursprungliga Muhakkima-lärorna (bland annat i synen på storsyndare och imamatet) som de huvudsakliga skälen till att rörelsen även idag räknas in i Khawarij-traditionen i klassisk sunnitisk litteratur.[45][51]

Khawarij i modern tid

Beteckningen “Khawarij” används av många samtida sunnitiska lärda och institutioner inte primärt som en historisk klassificering, utan som en teologisk kategori som appliceras på moderna grupper vars metodik uppvisar de drag som beskrivs i avsnitt 3–4: extrem och urskillningslös takfir av andra muslimer (inklusive civila och härskare), legitimering av våld mot dessa, samt avvisande av etablerad religiös lärdoms auktoritet.[37][39] Grupper som al-Qaida och Islamiska Staten

(IS/Daesh) har av framstående sunnitiska institutioner – inklusive Egyptens Dar al-Ifta – explicit liknats vid, eller benämnts, moderna Khawarij, med hänvisning till just dessa likheter med särskilt Azariqa-grenens historiska metodik.[37][44]

Sammanfattning

Khawarij uppstod som en direkt konsekvens av konflikten mellan Ali ibn Abi Talib och Mu'awiya efter slaget vid Siffin, och definierades från första stund av sin radikala tolkning av principen "domen tillhör endast Gud" – en tolkning som ledde till systematisk takfir av meningsmotståndare och, i flera fall, väpnat våld mot dem.[37][41][46] Ur sunnitiskt perspektiv utgör Khawarijs sammanblandning av "stora synder" och shirk (3.2) den grundläggande teologiska felslutning som förklarar rörelsens historia av extremism, och denna distinktion förblir en av hörnstenarna i den sunnitiska aqidan än idag.[40][43]

Samtidigt visar genomgången av undergrupperna – från de extrema Azariqa, via de mer pragmatiska Najdat och Sufriyya, till den fredliga och fortlevande Ibadiyya – att Khawarij representerade ett spektrum snarare än en enhetlig rörelse, och att graden av avvikelse från den sunnitiska huvudfåran varierade högst betydligt mellan dessa grenar.[45][51] Likväl är det den ursprungliga Muhakkima-lärens takfir-princip, snarare än någon enskild gren, som i sunnitisk litteratur utgör den varnande historiska referenspunkten för all senare diskussion om extremism och våld i religionens namn.[39][44]

Källförteckning

[37] osmanisnin (WordPress), "Khawarij" – <https://osmanisnin.wordpress.com/2014/12/01/khawarij/>

[39] RSIS, "From Kharijites to IS: Muhammad's Prophecy of Extremist Thought" – <https://rsis.edu.sg/rsis-publication/rsis/co16297-from-kharijites-to-is-muhammads-prophecy-of-extremist-thought/>

[40] European Eye on Radicalization, "The Road to Daesh – The History of the Takfir and its Interpretations" – <https://eeradicalization.com/the-road-to-daesh-the-history-of-the-takfir-and-its-interpretations/>

- [41] Wikipedia, "Kharijites" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Kharijites>
- [42] Exploring History, "Who were the Kharijites or Khawarij?" – <https://exploringhist.blogspot.com/2018/01/who-were-kharijites-or-khawarij.html>
- [43] Wikipedia, "Takfir" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Takfir>
- [44] Dar al-Ifta (Egypten), "The Kharijites of the past & QGIS of today: two faces of the same coin" – <https://www.dar-alifta.org/en/article/details/614/the-kharijites-of-the-past-qgis-of-today-two-faces-of-the-same-coin>
- [45] Wikipedia, "Sufri / Sufriyya" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Sufriyya>
- [46] Wikipedia, "Haruriyya / Muhakkima" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Haruriyya>
- [47] Wikipedia, "Sufri" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Sufri>
- [48] Wikishia, "Khawarij" – <https://en.wikishia.net/view/Khawarij>
- [49] StudyGuides.com, "Kharijites (Islamic Sect) – Overview" – <https://studyguides.com/study-methods/overview/cm kudwqrl4jwg01d5z861vbj>
- [50] Wikipedia, "Najdat" – <https://en.wikipedia.org/wiki/Najdat>
- [51] Wikipedia, "Ibadi Islam / Ibadism" – https://en.wikipedia.org/wiki/Ibadi_Islam
- [52] Grokipedia, "Azariqa" – <https://grokipedia.com/page/Azariqa>
- [53] Wikipedia, "Ibadism" (avsnitt om Abdallah ibn Ibad och Bayhasiyya/Sufriyya) – <https://en.wikipedia.org/wiki/Ibadism>
- [55] Wikipedia, "Kharijites" (avsnitt om historia och spridning) – <https://en.wikipedia.org/wiki/Kharijites>
- [56] Wikipedia, "Sufri" (avsnitt om Khawarijs huvudgrenar) – <https://en.wikipedia.org/wiki/Sufri>
- [58] The Institute of Ismaili Studies, "Diversity in Islam" (avsnitt om Ajarida och Ibadiyya) – https://www.iis.ac.uk/wp-content/uploads/2024/10/diversity-in-islam_daf_lo

go-209079385.pdf

Obs: Denna artikel presenterar ämnet utifrån sunnitisk islams (Ahl al-Sunna wal-Jama'as) teologiska perspektiv, i enlighet med uppdragsgivarens önskemål, och återger därmed i huvudsak den klassiska sunnitiska beskrivningen och kritiken av Khawarij och dess undergrupper. Beskrivningen av Ibadiyya i avsnitt ovan återger den klassiska sunnitiska klassificeringen av denna gren; moderna Ibadi-företrädare har en egen syn på sin tradition och dess relation till övriga Khawarij-grenar.